

tárában és költői gondolatmenetének kompozíciójában, de mindez bármennyire is kézenfekvő, mégsem vonható össze a posztmodern jelentésében, mert a posztmodern, természetesen szerint, eddig belátható gondolatvilágával éppen az olyan mélyen emberi és ezért véresen tragikus világélményt nem tudhatja magáénak, amilyen Szilágyi Domokosé. A posztmodern nem ismeri az evidenciákat, Szilágyi Domokos egész költői tapasztalata viszont a megélt evidenciák rendszerét mutatta fel, különösen a nagy verskompozíciókban; a falba ütközés, a kiútnélküliség evidenciáját.

Vajda Mihály mondta, hogy „a szabadság jobb, mint a hiánya”. Ez a filozófus álláspontja, olyan (ironikus?) felismerés, ami után a filozófus lépéseket tehet valamiféle (demokratikus?) megoldás vagy megoldások felé. A költő számára ez nem ilyen felismerés. Ha hitét veszítve eddig eljutott, akkor nincs számára tovább lépés, és főként nincs a posztmodern közvetítésével. Itt megáll a költő, bármennyire is fájdalmas, ezen a válságérzeten már nem léphet át.

BÁNYAI János

SZÖKJÜNK? ÍRJUNK!

Varga Zoltán: *Szökés*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990 – Lászlóffy Csaba: *A szökés*. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1990

A szökés következmény.

Szökünk valamiből, valami elől, valakitől, másoktól, önmagunktól.

A szökés – gesztus. Indítéka mindenekelőtt a kétségbeesés, a tehetetlenség érzete, s az a vágy, hogy ezentúl másként – még ha másutt is – éljünk.

A szökésről szól a vajdasági Varga Zoltán 1972-ben és a romániai Lászlóffy Csaba 1976-ban írt, könyvben csak most megjelent, megjelenhetett (kis)regénye. Megközelítőleg tehát egy időben foglalkoztatta a két író a szökés gondolata, kényszere, ismerték fel elkerülhetetlenségét, de két különböző társadalmi, politikai – emberi pozícióból jutottak el ide. Igaz, hogy kiindulópontjaik mások, a két szökés között azonban érintkezési mozzanat ismerhető fel; nem úgy találkoznak, mint párhuzamos egyenesek, valahol a végtelenben, hanem sokkal előbb: a valóságban. Abban a közegben, amely hámrétege alapján másnak látszott a két országban, de emberneműsítő totalitárius hatalmi jellege szerint – ha nem is volt teljesen azonos – nagyon közeli volt, sok mindenben hasonlított egymásra. Mégsem kell arra gondolni, hogy Varga és Lászlóffy regénye afféle dogmatikus, marxista értelemben vett társadalmi vagy politikai regény, melyben a körülmények játsszák a főszerepet, a főszereplők viszont a legkülönbözőbb, jellegtelen, illusztráló bábjai a társadalmi-politikai közállapotoknak, összefüggéseknek. Irodalmibb irodalmat művelnek mindketten: az egyén, az egyes ember érdekli őket, elsősorban az ember lelkivilága, s ezzel együtt a társadalomról felmutatott, adott kép is hitelesebb. Ilyenné teszi a megélt ténye, a szereplők lelki vívódásának, intenzitása, ami végül is megéri bennük a szökést. Azt a gesztust, amely mint az önmagunk választotta halál, az öngyilkosság, a legmesszemenőbben szubjektív. Sok mindentől függ, de csak az egyes emberen, kizárólag rajta áll.

S hogy Varga Zoltán is, Lászlóffy Csaba is így látja, tartja leghitelesebben ábrázolhatóan azt a bonyolult lelki folyamatot, amely a szökésnek mint menekülésnek vagy lázadásnak a tényéhez vezet, azt a választott forma is bizonyítja. A két regény főszereplői vallomás, belső monológ – az egyik legszubjektívabb megnyilatkozási mód – formájában ismertetnek meg bennünket önmagukkal, legtitkosabb gondolataikkal, érzéseikkel. Ezen az sem változtat, hogy Lászlóffy esetében három vallomásból – a lányéból, a fiuéból és a katonából – szövődik a történet, a regény, míg Vargánál egyetlen főszereplő, a magyar szakos tanárból községközi fordítóra lett Halász Béla monológja a regény. A közös formán kívül mindkét művet át-átszövik az irodalmiság hajszálerei: Halász Béla regényt akar írni Póregyházáról, ahol tanár volt, és a közeli nagyobb városról, ahol fordító. Monológjának epikus keretét megírandó regénye számára végzett anyaggyűjtése adja, az egyes epizódok, emlékek, a majdani regényhez készített jegyzetek. Lászlóffy hármastagoltságú vallomásregényét pedig – már-már posztmodern eljárást idézően – számos irodalmi idézet színezi, a regénytükrök minden oldalát afféle fényűsággként bölcséleti művekből (Kant, Sartre) vett, folyamatosan, oldalról oldalra haladó idézetsor vezet be, mintegy filozófiai megalapozását nyújtva így a kiszolgáltatottságnak – ami a szökés elsődleges indítéka –, a társadalom és a család kiváltotta elidegenedésnek. Ez a regény teljes terjedelmében végigvonuló kétsornyi idézetszalag egyszerre a mű tartozéka is és független is tőle. Ez a filozofikus idézetsor arra emlékeztet, mint amikor a szakadék felett függőhídon áthaladó ember lezuhan – ezt példázza a regény –, de feltekint(het) a magasba, és tudomásul veheti, hogy fölötte ott feszül a megmentésére is alkalmas acélsodrony, ezt kellene elkapni, csak hogy ő éppen a gravitációs erőt is megszegyenítő gyorsasággal zuhan a mélybe, közeledik a pusztulás pillanatához, s nem markolhatja meg a sodronyt, nem kapaszkodhat bele, holott látja, ott csillog a feje felett, talán nem is túl messze, mégis elérhetetlenül; meddő vigasz. Az irodalmiság jelként tekinthető továbbá, hogy a katonának, aki a Duna-parton, a határnál lévő a menekülő, a szökésben levő lányt és fiút, Hajdú Józsefnek, költői ambíciói vannak, s ennek kapcsán az is megfordulhat az olvasó fejében, hogy a katona maga a szerző, aki miután riadt bátorsággal rálő a két fiatalra, megpróbálja kitalálni életüket, megfejteni a titkot, ami Ágotát és Karit szökésre bírta, készítette. A katona-költőben talán a szerző önmaga lázálma, szorongásait, félelmét, keserű élettapasztalatát projektálja a két fiatal áldozat sorsába, így írja ki önmagából saját sérelmeit, szorongásait. Így lesz az irodalom önfelzabáló, gyógyító orvosság, feszültséget csökkentő szelep – írónak is és olvasónak is. Az egyik kimondja, kimondhatja a közölhetetlenségtől belesült, belesomósodott gondolatokat, panaszkokat, a másik viszont jólesően veszi tudomásul, hogy erre sora kerülhet – legalább az irodalomban. Lászlóffynál is direkter formában teszi ezt Varga Zoltán abban a kétoldalmi szabadversként sóhajtásszerűen feltörő, élénk bukó részletben, amelyből megtudjuk, hogy Halász Béla azért választotta az írósgót, mert ez lehetővé teszi számára a kívülállást, hogy „egyfajta swifti, voltaire-i, shaw-i, dűrenmatti rálátás”-sal viszonyuljon a világhoz, környezetéhez, holtakhoz és elevenekhez. „Ezt a világot csak megírni” lehet – mondja –, „tettek helyett”, minden helyett: „Arculköpés helyett, pofon helyett. Seggbe rúgás helyett. Hülye fofák szétverése helyett. Gyilkosság helyett, legyintés helyett. Megírni anyanyelvüket török helyett, anyanyelvüket elfelejtőknek. Anyanyelvet elfeledtetőknek. Kocsi-, családi ház- és villatulajdonosoknak. Kocsiról, házról, villáról

álmódóknak. Még csak nem is álmódóknak. Betévő falatért küzdőknek, tengődőknek. Külföldre távozóknak. Visszatérőknek és vissza nem térőknek. Visszavágyóknak és vissza nem vágyóknak... Megírni szélirányban vizezőknek. A »ne szólj szám, nem fáj fejem« egyedül üdvözülő híveinek és fejfájós kárhozottaknak. Megírni írástudatlanoknak. Vak szemeknek, süket füleknek. Világtalanoknak, süketnémáknak, Idiótáknak, vízfejűeknek, Tökfejeknek, seggfejeknek. Fafejeknek, betonfejeknek. Fejrejtetteknek és fejvesztetteknek. Fejetlen fejeseknek... Az úristennek. Atya-fiú-szentléleknek, ámen. Szent Ferencként a madaraknak. Orpheuszként a köveknek. A sóhivatalnak.»

Szökés tehát az írás.

Magavigasztalás. Az íróság álruha, de – és ez a kor, korunk szégyene – így is az „egyetlen nagykorú” létforma, ami legalább látszatfüggetlenséget biztosít, hazudik.

Mert hogy a kiírás csak átmeneti jellegű, önámító azt a két regény félreérthetlenné teszi. Varga „hőse” végül mégis elmenekül, a harc helyett, sőt az írás helyett is Ausztráliát választja – még ha gyerekek nevelése helyett csak egy teherautó vezetését bízzák is rá –, úgy lázad, hogy megszökik, elmenekül. Tudja, a körülmények erősebbek nála, s hogy álruhája sem védi, védheti meg. És a körülmények erősebbek Lászlóffy Csaba regényében is, mint Ágota, Kari vagy Hajdú Jóska, pedig az író nem hangsúlyozza túl őket, inkább csak jelzi. Annyit közöl belőlük, amennyi hitelesíti Ágota „többszörösen is árvának lenni” helyzetét. A gyereklányt „vasárnap délután magával cipelő” apát említi, aki a „fötéri zsúfolt” sörözőben „torz vigyorral lökte magába a korszok tartalmát, nyalta-falta a vastag habot,” majd váratlanul lefordult a faragott székről. És amikor megeredt az orra vére, a lányka pedig ijedten hajolt fölé, „könyökével durván” ellökte magától, s „trombitálva fújta bele orrát a viaszosvászon asztalterítő lecsüngő végébe”. Egy-egy elejtett mondat szól „nyüzött képű, álmos emberek”-ről, meg arról, hogy a gyerek korán tanulta meg, ami az asztalra kerül, „azt meg kell enni”, s ezért szedegette fel gondosan és nyelte le az „utolsó morzsaszemeket is”. Nem csoda, ha arról ábrándozott, hogy megszöktetik. Érthető, ha Kari kedvességét megváltásként fogadja, ha vele megy, vele szökik.

Eroteljesebb vonalakkal rajzolja meg az író Kari mögött a háttérét. Az apa félelmet kelt benne, otthon is hatalom katonájaként viselkedik, rendőr, aki számára „az egyetlen elfogadott és elfogadható világot a fölülte tornyosuló pozíciók, sajnos, egyre bonyolultabb hierarchiája jelenti, s az egyetlen viszony a felülről kapott utasítások maradéktalan végrehajtása, oly módon, hogy közben a ranglétra alsóbb fokain mindenki engedelmessé válik neki, vagy legalábbis tartson tőle”. Mindenütt ellenséget lát és keres, miközben „zsíros, pecsétgyűrűs” kezét, melyben „percekkel előbb még a pulyakacubákat forgatta”, elégedetten „betörli dús, őszülő szőrzetébe”. Félelmet kelt és megvetést vált ki, míg az anya, aki a „kandalló előtt ülve, vöröstre pedikűrözött lábujjaiban gyönyörködött”, legfeljebb szánalmat válthatott volna ki saját gyerekeiből, aki lélekben már régen megszökött otthonról, de abból a világból is, amelyben „hamis tanúvallomások alapján” ítélték el embereket, melyben a „gondolkodók mind tömlöcbe kerülnek”. Az üldöztetés a kiszolgáltatottság érzetét kiváltó tényekből – kuláksors, idegbeteg anya, börtönben pusztult apa – rajzolódik ki Hajdú Jóska mögött a háttér, melyből ő újságcímek összeragasztó montázsolásával, költői ambíciókkal, a szóban bízva próbál menekülni, abból a „vacogtató idő”-ből, amelyben végül ő is gyilkos lesz, a katonai – társadalmi – drill áldozataként cselekszik, lesz üldözöttből gyilkos.

Lászlóffy Csaba zaklatott lélektani kór- és korrajza Varga Zoltán regényében szociografikus szélességgel, higgadsággal jelenik meg. Miközben Halász Béla számba veszi ismerőseit, barátait, szeretőit, diákjait, munkatársait Póregyházán és a közeli városban, kialakul vajdasági, bácskai világunk jól ismert képe, lelepleződnek a nagyravágyók, a félszegek, ismeretlenül is számos ismerősünket fedezzük fel. Hosszú, végeláthatatlan sorban, mint egy sűrű mezőben, vonulnak el előttünk a jól ismert arcok, sorsok, magatartások és a mesélő főhőssel együtt uralkodik el rajtunk a feleslegesség érzete, amelyet önnön óvatosságunk, tehetetlenségünk is táplál. Időnkénti bőbeszédűsége ellenére is szuggesztív olvasmány Varga regénye, amely nem pillanatnyi állapotot rögzít, tükröz, hiszen a kötet két elbeszélése, melyek évekkel később keletkeztek, ugyanarról a közállapotról és ugyanarról az életérzésről szól, mint a Szökés, de a Döglött hal című elbeszélésben már az írónia is felfedezhető, s ez talán a túllépés, a meghaladás jele lehet, vagy csak ennek ábrándja. A kötetben Lászlóffy regényét is novellák követik, de ezek mintha még ziláltabbak, izgatottabbak lennének, mint az évekkel előbb írt *Szökés*. Mintha a Várnai pálmák című novella első bekezdése határozná meg az író lelki és idegállapotát, írásainak hangulatát és tartalmát, formai ziláltságát: „Állandó készenléti állapotban. Nincsenek többé hangulataim, csak reagálásaim vannak az árnyékomma szegődött kétségre, melynek kötőanyaga gyilkoló piros. Időnként durván kiforgatom emlékezetemet, akár egy talált levéltárcát, mintha egy véletlen történéstől tennem függővé saját személyazonosságomat. Én vagyok az, aki két sovány térdét összeszorítva áll, lötyögő pizsamában, a törött vécékagyló felett, s várja, hogy rátörjön az újabb öklendezés? Nem a klórszagtól, hanem attól, amit, ha vöröstre súrolom arcom, nyakam, mellem, karom, akkor sem tudok kimosni magamból. Mintha agysejtjeimbe ivódott volna bele. Kenem a fehér szappanhabot, egy pillanatra behunyom a szemem, s már vörösen habzók, sűrű, meleg valami kenődik szét arcomon. Nézem semmittevésben elernyedt végtagjaimat; a láthatatlan kór idegesítőbb, mint a viszketés.”

Nem marad más, mint a szökés. Mindentől.

És az írás, ami ugyanaz: lázadásnak hitt menekülés.

GEROLD László

MÚLT ÉS JELEN KÖZÖTT

Brasnyó István: *Bestiárium*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1990

Négy ciklust tartalmaz Brasnyó István új kötete, a *Bestiárium*, melynek ciklusai formailag, sőt bizonyos fokig tartalmilag is igen különböznek egymástól. De van bennük valami, ami összekapcsolja őket, egy összekötő szál, mely hol rejtve, hol pedig szövegszerűen is helyet követel magának. A ló másik oldala című vers alcímként is felvett couleur-lokale-ja az, ami az egész kötetet jellemzi, ami szinte minden darabban megtalálható.

A nosztalgia, a múlt és a jelen szintéziséből született versek ezek, melyek magukban hordozzák a megállapítást: „semmitől sem / választ el bennünkettől nagy kor, / akár múlt,